

Memorandum over Europa (auteurs Harrie Salman en Koo van der Wal)

Samenvatting. De Europese Unie staat ter discussie. De positieve resultaten van de Europese samenwerking zijn vanzelfsprekend geworden, een samenwerking die ook zal moeten worden voortgezet omdat Europa zich in de huidige mondiale situatie van elkaar concurrerende politieke en economische blokken alleen als gemeenschap staande zal kunnen houden. Tegelijk zijn de tekortkomingen van de Unie steeds duidelijker in het oog gaan lopen. Door de eenzijdige focus op politieke en economische zaken, waarin de afzonderlijke staten hun eigen belangen verdedigen, wordt vergeten dat de Europeanen een gemeenschappelijke cultuur hebben. Het verdedigen van deze cultuur, die op de idee van humaniteit is gebouwd, kan de volken van Europa met elkaar verbinden. Vanuit dit gezichtspunt worden hier enkele centrale problemen beschreven en twee reeksen van aanbevelingen voor oplossingen gedaan.

Inleidende woorden

De Europese Economische Gemeenschap en de daaruit voortgekomen Europese Unie zijn ontstaan vanuit het idee dat economische samenwerking de basis voor de na-oorlogse vrede en welvaart op het Europese continent zou kunnen zijn en dat deze samenwerking vanzelf tot een grotere politieke eenheid zou leiden. In de concrete uitwerking van dit idee kunnen veel burgers van de Europese Unie zich echter niet meer vinden. In Groot-Brittannië vormde deze groep bij het referendum van 2016 de meerderheid. Europa dreigt daarmee uit elkaar te vallen.

Leidende politici in de Europese Unie, waaronder Jacques Delors, de voormalige Franse voorzitter van de Europese Commissie, hebben uitgesproken dat Europa een 'ziel', een bezielende kracht, mist.

Staten zijn altijd onderling in een strijd om politieke macht verwickeld geweest en ook economisch gezien zijn zij elkaars concurrenten. De Europese volken zijn echter ook de erfgenamen van een gemeenschappelijke cultuur die in feite het verbindende element tussen hen vormt. Een bezinning op de culturele wortels van Europa kan een nieuwe impuls geven aan de eenwording van Europa.

Deel 1: De verdediging van de humaniteit

De idee van de humaniteit

In de geschiedenis van Europa heeft het bewustzijn van wat het betekent mens te zijn zich steeds ontwikkeld in kleine groepen, voordat dit bewustzijn in grotere kringen van de bevolking ging leven. In de loop der eeuwen is zo het mensbeeld ontstaan dat typisch voor Europa is - het mensbeeld van een vrije, zelfbewuste persoon die zichzelf bepaalt en zich ontwikkelt binnen de kaders van de cultuur en de samenleving, een persoon met een eigen geweten, een morele verantwoordelijkheid en een sociaal bewustzijn, met rechten en plichten. Centraal in dit mensbeeld en het bijbehorende maatschappijbeeld staan de ideeën van menselijke waardigheid en humaniteit. Met deze Europese visie op de mens staan de waarden van vrijheid, gelijkheid en solidariteit in een innerlijke betrekking. De idee van de vrijheid vloeit direct voort uit de kijk op de mens als zichzelf bepalend en ontplooiende persoon. Evenzo is dat het geval met de gelijkheid van mensen als mensen, als uitdrukking van de gedachte dat het meest fundamentele kenmerk van het menszijn dat mens- of persoonzijn zelf is. En dat ten opzichte daarvan alle andere kenmerken (rijk of arm, man of vrouw, burger van deze of gene staat, aanhanger van deze of gene religie of politieke richting) van secundaire betekenis zijn. Dit primaat van het menszijn ligt ook ten grondslag aan de mensenrechten. En wat tenslotte de solidariteit betreft, ook zij hangt innerlijk met de Europese humaniteitsopvatting samen. Daarbij wordt de persoon immers niet gedacht als een op zichzelf staand individu dat alleen voor eigen welzijn en belang gaat, maar als een wezen dat in gemeenschapsrelaties staat en op anderen betrokken is.

Op institutioneel niveau vertaalt deze Europese mensvisie zich in de instellingen van de democratie en de rechtsstaat. De democratie als regering van het volk, voor het volk en

door het volk (een uitspraak van de Amerikaanse president Lincoln) is de bestuursvorm die de burger ook op het politieke vlak invloed verschaft op het gebeuren in de macrosfeer dat in belangrijke mate zijn leven bepaalt. Zij houdt derhalve de bescherming van minderheden, het respecteren van de mensenrechten en een actief burgerschap in een participatiesamenleving in. De rechtsstaat vervolgens kenmerkt zich door het binden van de macht aan het recht en betekent op die manier de bescherming van de burger tegen willekeurige bejegening van overheidswege.

Aan het einde van de middeleeuwen kwam het denken over de mens in een versnelling. De Renaissance, het humanisme, de Reformatie, de Europese ontdekkingsreizen en het ontstaan van het nationale bewustzijn in de Zuid- en West-Europese landen leidden tot een nieuw zelfbewustzijn.

De opkomst van de wetenschap heeft geleid tot een rationele onderzoek van de zichtbare wereld. In de tijd van de Verlichting (ca 1650-tot ca 1800) werd nog een groot vertrouwen in menselijke intellect uitgesproken. In de 19^e en 20^e eeuw is het rationele, wetenschappelijke mensbeeld echter aan het wankelen gebracht door het zichtbaar worden van het irrationele in de mens en in de samenleving (agressie, driften en instincten, de strijd om het bestaan, nationalisme, oorlogsgeweld en terrorisme). De Spaanse schilder Goya heeft de bekende ets *De droom van de rede brengt monsters voort* (ca 1798) gemaakt die dit irrationele tot uitdrukking brengt.

Inmiddels is de moderne wetenschap in hoge mate dienstbaar geworden aan de oorlogvoering. Wetenschap en techniek worden niet gestuurd door een moreel bewustzijn. Ook organisaties, bedrijven en hele samenlevingen kunnen ontsporen en misdaden tegen de mensheid plegen. Zij hebben geen geweten. Morele normen moeten daarom in codes en wetten worden vastgelegd om immoreel gedrag van politici en bedrijven te voorkomen. Europa heeft behoefte aan cultuurdragers, politici en business leaders met een morele visie.

Het nieuwe Europa van de cultuur

Een van de grote stromingen waarin de idee van humaniteit tot leven is gekomen is het humanisme. Het heeft zijn voorlopers en vertegenwoordigers in alle landen van Europa. Het is ontstaan in Griekenland (Socrates), verder uitgewerkt in Rome en opnieuw tot leven gekomen in de Renaissance (Ficino en Pico della Mirandola in Italië, Erasmus in Holland en Thomas More in Engeland. Na de Renaissance vinden we belangrijke vertegenwoordigers van het humaniteitsidee in Frankrijk (Montaigne, Pascal, Voltaire), in Duitsland rond 1800 (Herder, Goethe, Schiller), in de idealistische stromingen in de Poolse, Tsjechische en Slowaakse filosofie en in de Russische religieuze filosofie.

De grote tradities van de Europese literatuur, muziek, schilderkunst en beeldhouwkunst geven ons al eeuwenlang unieke mogelijkheden ons mens-zijn in zijn diepten en hoogten te ervaren. Zij geven uitdrukking aan de ontwikkeling van het bewustzijn van de Europese mens, dat geworteld is in de Grieks-Romeinse, joods-christelijke en humanistische tradities.

In de 20^e eeuw zijn nieuwe spirituele en maatschappijkritische dimensies aan het beeld van de mens en zijn ontwikkelingsmogelijkheden toegevoegd. Daarnaast kent onze tijd veel mensen die een morele visie op de problemen van onze tijd in de praktijk brengen (zoals op gebieden van vrede, duurzaamheid, tolerantie, mensenrechten, het beheer van de aarde, het milieu en de zorg voor anderen). Ook buiten Europa leeft dit Europese humanisme.

In het onderwijs in de Europese landen verdient deze Europese traditie van het denken over de mens een centrale plaats. Jonge mensen zouden dan kunnen leren hoe zij met hun schaduwkanten om kunnen gaan en hun creatieve en spirituele vermogens kunnen ontwikkelen. Het onderwijs zou mensen ook kunnen helpen om op een zinvolle wijze sociale relaties aan te gaan, aan het politieke proces deel te nemen, met de techniek om te gaan en een economie van duurzaamheid op te bouwen. Dit kunnen doelstellingen worden van een eigentijds vormingsproces dat in het onderwijs weer aandacht krijgt en dat in de traditie staat van wat in het Duits *Bildung* heet.

Een nieuw enthousiasme voor het indrukwekkende proces van de afgelopen 2500 jaar waarin Europeanen gewerkt hebben aan ontwikkeling van hun individuele bewustzijn, aan hun vrijheid en onderlinge solidariteit is in onze tijd noodzakelijk. Dit kan aan Europa het

besef van een gemeenschappelijke identiteit, een nieuw bezielend idee en een spiritueel doel geven. Vanuit deze visie op het ontwikkelingsproces van de mens moeten we de fundamentele vraag stellen hoe dit proces kan worden veilig gesteld binnen internationale verbanden zoals de Europese Unie.

Deel 2: Het oorspronkelijke doel en de huidige crisis

Vrede en veiligheid in Europa

Direct na de Tweede Wereldoorlog heeft de Engelse staatsman Churchill in 1946 gepleit voor een Verenigde Staten van Europa. Hij wilde hiermee de basis leggen voor de vrede in Europa en voor de beveiliging van de West-Europese democratie en markteconomie tegen de Sovjet-Unie. Met de ondersteuning van de USA heeft dit geleid tot de oprichting van de Raad van Europa (1949). In 1951 is de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal gevormd. Hieruit is in 1957 de Europese Economische Gemeenschap (vanaf 1993 de Europese Unie geheten) voortgekomen.

De Europese Unie heeft inmiddels veel omvattender taken op zich genomen dan alleen maar het garanderen van de vrede en de veiligheid binnen een gemeenschappelijke markt. Over de omvang van deze taken zijn steeds opnieuw problemen tussen de deelnemende landen ontstaan. Het gaat daarbij vooral over de overdracht van bevoegdheden en daarmee van nationale soevereiniteit aan de nieuwe organisaties. In de loop van de decennia zijn deze conflicten tussen nationale belangen een steeds grotere rol gaan spelen in de Europese Unie.

De crisis van de Europese Unie

Het project van de Europese samenwerking wordt door grote groepen burgers niet meer gesteund. De kritiek die overal klinkt heeft politieke, economische en culturele aspecten. Nationale politici doen negatieve uitspraken over de Unie die de groei van populistische bewegingen onder de bevolking nog versterken. Van haar kant heeft de Unie weinig gedaan om de bevolking van de Europese landen het gevoel te geven dat zij burgers van Europa zijn en dat zij invloed op de Europese politiek hebben. De EU heeft een eigen agenda waarin nationale en internationale belangen worden afgestemd met de belangen van het internationale bedrijfsleven. De EU is een technocratisch en bureaucratisch apparaat waarop de democratische controle gering is.

Onder Engelse en Amerikaanse invloed is de sociale markteconomie, met zijn bescherming van de werknemers, zijn door de staat georganiseerde solidariteit en zijn publieke sector, verregaand afgebroken. Het 'Rijnlandse' model van overleg maakte plaats voor het 'Angelsaksische' model van confrontatie. De EU heeft het neo-liberalisme en de globalisering omarmd ten koste van de zwakkere groepen in de samenleving.

Privatiseringen zijn overal doorgevoerd, ook waar zij niet zinvol waren. Internationale bedrijven bepalen in hoge mate de wetgeving van de EU.

Niet alleen de politiek, maar ook de culturele sector wordt een onderdeel van de economie - cultuur als amusement en entertainment waaraan geld verdiend moet worden.

In het onderwijs is de algemene en veelzijdige vorming van de mens ondergeschikt geworden aan de ontwikkeling van competenties voor de arbeidsmarkt. De Europese cultuur is al in veel opzichten verdrongen door de Amerikaanse cultuur, die wordt gekenmerkt door materialisme, oppervlakkigheid en verheerlijking van het ego.

Veel mensen ervaren de komst van grote aantallen migranten en vluchtelingen uit andere landen als een bedreiging voor de eigen cultuur. De opkomst van het Front National in Frankrijk, de AfD in Duitsland en vergelijkbare partijen in andere landen van de EU laat dit zien. Een multiculturele samenleving wordt problematisch als getto's ontstaan met een cultuur die in haar waarden en rechtsregels haaks staat op de leidende cultuur en zich daarmee buiten de samenleving plaatst.

Europa staat in feite aan het begin van een islamitische en Afrikaanse volksverhuizing. De migranten en vluchtelingen van buiten Europa die zich hier al hebben gevestigd, zijn de voorhoede van de honderden miljoenen die nog willen komen omdat hun samenlevingen geen toekomst bieden. Het is de vraag of Europa deze stroom kan opvangen zonder er zelf aan te gronde te gaan.

Deze migranten komen uit culturen waarin de ontwikkeling van een vrije, creatieve en sociaal betrokken persoonlijkheid niet heeft plaatsgevonden. Zij zijn niet opgegroeid in

een open, tolerante samenleving. De cultuurschok die zij in Europa beleven is groot en velen vallen terug op traditionele opvattingen. Zij moeten bereid zijn zich te verbinden met de kernwaarden van de Europese cultuur, zoals die zijn vastgelegd in de grondwetten van de verschillende landen.

De diepere oorzaken van de crisis

Er kunnen enkele fundamentele oorzaken worden aangewezen voor de crisis waarin de Europese Unie is terecht gekomen. Dit zijn:

- *De weigering van regeringen om soevereiniteit af te staan.* Om zaken gemeenschappelijk te regelen moeten nationale overheden bereid zijn beslissingsbevoegdheid af te staan aan een centrale instantie.
- *Het gebrek aan democratische controle op de Europese instellingen,* met name de Europese Commissie.
- *De invloed van het internationale bedrijfsleven* op de wetgeving van de Europese Unie. Grote bedrijven spelen landen tegen elkaar uit om belastingvoordelen te verkrijgen. Zij zijn de motor van de globalisering die op veel terreinen een ontwrichtende werking heeft.
- *De macht van de grote banken.* Zij worden in voorkomende gevallen door overheden overeind gehouden en de risico's die zij nemen, worden op de belastingbetalers afgewenteld. Het recht van geldschepping dat bij de banken ligt, is uiterst problematisch.
- *De disbalans tussen publieke en private verantwoordelijkheden.* De neoliberale ideologie met zijn eenzijdige gerichtheid op de markt leidt tot grote ongelijkheden en vernietigt daarmee de samenhang van de samenleving. Door grootschalige privatiseringen en het propageren van de neoliberale visie dat iedereen voor zichzelf moet zorgen, is de sociale sector ernstig verzwakt.
- *De invoering van de euro op politieke gronden.* Toen de beide Duitslanden één werden, werd door de andere landen de eis gesteld dat Duitsland zijn D-Mark zou opgeven. De euro is ingevoerd voordat er een economisch en politiek kader voor was. Dit heeft geleid tot een politieke en economische catastrofe. Voor de Zuid-Europese landen heeft de euro een funeste uitwerking gehad op hun economische ontwikkeling en op de jeugdwerkeloosheid.
- *Het negeren van de problemen van de multiculturele samenleving en van arbeidsmigratie.* Dit heeft geleid tot de vorming van getto's in de grote steden en de opkomst van het populisme.

Deel 3: Kerntaken en aanbevelingen voor hervorming

Kerntaken van de Europese Unie

Het centraliseren van bepaalde taken in de Europese Unie op een hoger niveau dan de nationale overheden kan uitermate zinvol zijn. We kunnen hierbij denken aan de gemeenschappelijke markt, grensoverschrijdende problemen (criminaliteit en terrorisme), buitenlands beleid, veiligheid, defensie en milieu.

Hier moet echter tegenover staan dat het beginsel van subsidiariteit consequent wordt toegepast. Dit betekent dat taken die op een lager niveau kunnen worden uitgevoerd, daar worden neergelegd. Op deze wijze kan de traditionele tegenstelling tussen Europa en de afzonderlijke naties worden opgeheven in een driedeling waarin ook een regionale laag van besluitvorming ontstaat. Dit is in de Duitse Bondsrepubliek al het geval. Hiermee kan in landen die lijden onder een centralistisch bestuur (Italië, Spanje, Frankrijk) een regionale autonomie ontstaan die aan de al bestaande regionale identiteiten recht doet.

Aanbevelingen voor een nieuw beleid in de Europese Unie

De Europese Unie is het resultaat van een technocratisch proces waarin vanuit Brussel is gewerkt aan de integratie van Europa. Dit proces heeft zich grotendeels aan democratische controle onttrokken. De Europese Unie heeft het neo-liberalisme omarmd en een globalisering van de Europese economie mogelijk gemaakt die vooral in het voordeel van een bovenlaag in de samenleving is. Daarnaast heeft de Europese Unie te

weinig aandacht geschonken aan de nationale en Europese identiteit. Hiermee zijn voorwaarden geschapen voor de opkomst van het populisme, dat de Europese eenheid te gronde kan richten.

In de technocratische integratie van Europa gaat de centrale idee van de humaniteit ten onder: in zijn sociaal-economische dimensie (het verlies van solidariteit), in zijn politieke dimensie (het verdwijnen van de democratische controle) en in zijn culturele dimensie (het gebrek aan aandacht voor de Europese identiteit, de commercialisering van de cultuur, de verschraling van het vormingsproces in het onderwijs, en de vorming van migrantengetto's waardoor ontmoetingen van culturen en culturele integratie niet meer mogelijk zijn). Dit vraagt om maatregelen op Europees niveau.

Maatregelen ter bevordering van de solidariteit in de Europese samenleving:

- Verdergaande regulering van de economische sector ter bescherming van mensen, tegengaan van belastingvlucht door ondernemingen, splitsing van de euro in een Noord-Europese en een Zuid-Europese euro, transitie naar een duurzaamheidsscenario
- herstel van de publieke sector
- herinrichting van de financiële sector (door scheiding tussen particuliere banken en zakenbanken, afschaffing van het recht van de banken op geldschepping, oprichting van een nutsbank voor de pensioenfondsen)

Maatregelen ter vergroting van het democratisch gehalte van de Europese samenleving op alle niveaus:

- democratische verkiezingen voor alle bestuursfuncties van de EU
- controle op de Europese Commissie door het Europese parlement
- betrekken van burger bij de besluitvoering via door burgerfora voorbereide referenda

Maatregelen om de Europese cultuur te versterken:

- bevordering van permanente educatie voor alle leden van de samenleving
- onderwijslessen over de Europese cultuur, lessen gericht op brede vorming (*Bildung*)
- selectieve toelating en doelgerichte integratie van immigranten en vluchtelingen, verbod op financiering van scholen en moskeeën vanuit de islamitische wereld